

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЛАСТОВЕЦЬ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК [159.923.2:340.143 – 057.36] (477)

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ
ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ КУРСАНТА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МВС УКРАЇНИ**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України, м.Харків

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Жданова Ірина Вячеславівна,
Харківський національний університет внутрішніх
справ, факультет права та масових комунікацій,
доцент кафедри соціології та психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Большакова Анастасія Миколаївна

Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри соціальної психології

кандидат психологічних наук, доцент

Попова Галина Вікторівна,

Національний технічний університет «Харківський
політехнічний інститут», доцент кафедри педагогіки
та психології управління соціальними системами

Захист відбудеться «23» жовтня 2014 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К64.700.04 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27, м.Харків, 61080.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27. м.Харків, 61080.

Автореферат розісланий «22» вересня 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова нової демократичної сильної і незалежної України висуває на чільне місце суспільного життя проблему трансформації та зміцнення інституту органів внутрішніх справ. Головною характеристикою правоохоронця нового типу повинно стати гармонійне поєднання високого професіоналізму, особистісної зрілості, соціальної компетентності та моральної спрямованості. У контексті цієї проблеми особливої значущості набуває питання особистісно-професійного розвитку правоохоронця, перший етап якого відбувається у відомчих вищих навчальних закладах. Отже, проблема гармонізації особистісного та професійного розвитку курсантів у ВНЗ на сьогодні виходить на пріоритетне місце серед інших завдань оптимізації навчально-виховного процесу і професійної підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Слід зазначити, що якщо проблема особистості у психології є найбільш досліджуваною, центральною, то проблема гармонійної особистості являє собою ще не засвоєний теоретично та експериментально пласт науки. У західній психології певні характеристики гармонійної особистості та її розвитку розкрито у гуманістичній психології К. Роджерса, А. Маслоу, глибинній психології К. Юнга, психосинтезі Р. Асаджиолі, трансперсональній психології С. Грофа та ін. У вітчизняній науці поняття «гармонійна особистість» та «гармонійний розвиток» висвітлено у працях Л.І. Божович, Б.І. Додонова, І.Л. Єфімова, С.Д. Максименка, А.А. Мілтса, О.Б. Орлова, Л.М. Собчик та ін. Критерії гармонійності особистості та її структура стали предметом досліджень О.І. Моткова, М.Й. Варія, К. Хорні. Різні аспекти дисгармонійного розвитку особистості досліджувалися в роботах Л.П. Буєвої, О.І. Захарова, Л.Н. Когана, Ш. І. Кулієвої, А.Є. Личка, В.В. Лебединського, А.С. Максимової, Л.П. Орлова, Л.В. Степаненко та ін. Ними визначено причини, ознаки, критерії діагностики дисгармонійного розвитку. Досить широко поняття «гармонії» і «гармонізації» вживаються, але розкриваються не повною мірою, у практичній психології, зокрема у психокорекційному та психотерапевтичному напрямках, у контексті особистісного зростання людини, пошуку психологічних засобів особистісного зростання (Л.М. Балабанова, А.М. Большакова, Л.В. Долинська, В.О. Лефтеров, Н. І. Козлов, Н.Е. Мілорадова, Г.В. Попова, О.В. Сидоренко та ін.).

Особистісний розвиток юнаків став предметом психологічних досліджень Є.В. Алексеевої, Л.І. Божович, І.Ю. Калагіної, І.С. Кона, С.Д. Максименка, О.О. Міненко, Л.В. Потапчук, А.О. Реана та ін. Дослідники наголошують на особливостях особистості в юнацькому віці і необхідності врахування їх у навчально-виховному процесі у вищих навчальних закладах, в тому числі – при здійсненні його психологічного супроводу (А.М. Большакова, Т.В. Белотицька, О.О. Євдокімова, Л.М. Захаренко, О.І. Федоренко та ін.).

Питання особистості майбутнього правоохоронця з точки зору його професійного та особистісного розвитку в умовах ВНЗ МВС України висвітлені у працях О.М. Бандурки, Л.М. Балабанової, В.І. Барка, С.П. Бочарової, І.В. Воробйової, І.О. Віденєєва, Д.М. Воронова, О.В. Землянської, І.В. Жданової, О.О.

Євдокімової, С.В.Ковальчишиної, С.О.Ларіонова, Ф.В.Мальчинського, П.В.Макаренка, Я.В.Мацегори, Н.Е.Мілорадової, Л.І.Мороз, Л.А.Перелигіної, Г.В.Попової, О.М.Цильмак, Х.Г.Яворської, С.І.Яковенка та ін.. Майже всі автори, доказуючи наявність певних психологічних особливостей і труднощів особистісно-професійного розвитку курсантів, вказують на необхідність цілеспрямованого впливу на цей процес. Мова йде про «оптимізацію», «підвищення ефективності», «психологічну підтримку», «профілактику негативних явищ» такого розвитку. Однак, практично відсутні праці, у яких би предметом дослідження став процес гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України, його психологічні умови.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, недостатнє її теоретичне та практичне вивчення й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалось згідно з переліком Пріоритетних напрямків забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років (наказ МВС України від 29.07.2010 № 347; додаток 15, п. 18 «Психологічне забезпечення професійної підготовки та адаптації працівників міліції», п. 19 «Підвищення ефективності психологічного супроводження діяльності міліцейських колективів») та плану наукових досліджень кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету внутрішніх справ у межах НДР «Психологічне, педагогічне та соціологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (№ держреєстрації 0113U008196).

Тема затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 28.02.2013) та узгоджена Академією педагогічних наук України рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук України (протокол № 2 від 25.02.2014).

Мета дослідження – визначити психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України.

Основні завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему особистісного розвитку правоохоронця, узагальнити результати її теоретичних та емпіричних досліджень у психологічній науці.
2. Визначити психологічні складові гармонійної особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України.
3. Виявити динаміку особистісного розвитку курсанта у вищому навчальному закладі МВС України та оцінити його гармонійність.
4. Визначити психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України.
5. Розробити практичні рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсанта у вищому навчальному закладі МВС України.

Об'єкт дослідження – особистісний розвиток.

Предмет дослідження – психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта ВНЗ МВС.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: *теоретичний* – аналіз та узагальнення наукової літератури (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.2) та нормативно-правових актів з питань психологічного супроводження навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України (підрозділ 3.2); *формально-логічний* – порівняння, узагальнення, систематизація отриманої в ході емпіричного дослідження інформації (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 3.1); *емпіричний* – опитування, психодіагностичні методи (2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6); *методи математичного і статистичного аналізу* – ϕ -критерій кутового перетворення Фішера, t -критерій Стьюдента (2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6), коефіцієнт r_s рангової кореляції Спірмена, факторний аналіз (підрозділ 3.1).

Вибір психодіагностичних методик зумовлено логікою емпіричного дослідження і проведено на підставі узагальнення існуючих у психологічній науці підходів до структури особистості (О.Г.Ковальов) та її гармонії (О.І.Мотков), які було доповнено отриманими за допомогою експертної оцінки даними щодо складових гармонійної особистості курсанта ВНЗ МВС України. Зокрема, 1) *мотиваційно-потребова сфера особистості* вивчалася за допомогою опитувальників: «Мотивація професійної діяльності» К.Замфір в модифікації А.Реана, «Ставлення до здоров'я» Р.А.Березовської, «Самоактуалізаційний тест» в адаптації Ю.Е. Альошиної та ін., методики діагностики ступеня задоволеності основних потреб В.В.Скворцова; 2) *емоційно-вольова сфера особистості* оцінювалася шляхом використання опитувальників: «Діагностика домінуючого настрою» Л.В.Кулікова, «Стиль саморегуляції поведінки-98» В.І. Моросанової, «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» С.Нормана та ін. в адаптації Т.А.Крюкової, «Визначення індивідуальних копінг-стратегій» Е.Хайма; 3) *особливості особистості* вивчалися за допомогою 16-ти факторного опитувальника Р.Кеттелла, форма С; 4) *особистісна зрілість* - за допомогою опитувальників «Особистісна зрілість» Ю.З.Гільбуха та «Рівень суб'єктивного контролю» Дж.Роттера, в адаптації Є.Ф. Бажина та ін.; 5) *гармонійність особистості* оцінювалася за допомогою методики «Особистісна біографія» О.І.Моткова та авторської анкети.

Емпірична база дослідження – результати дослідження особистісного розвитку 208 курсантів першого-четвертого курсів Національної академії внутрішніх справ ННІ з підготовки фахівців експертно-криміналістичних підрозділів і з підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції, віком від 18 до 25 років та результати експертної оцінки психологічних ознак гармонійної особистості курсанта ВНЗ МВС України 40 працівниками з досвідом роботи в ОВС більше 5 років.

Теоретико-методологічну основу роботи склали: основні положення культурно-історичного підходу (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв); системно-структурний підхід до особистості (Б.Г.Ананьєв, П.К.Анохін, С.П. Бочарова, О. В.Землянська, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.С.Мерлін); положення про розвиток та саморозвиток особистості (О.Г.Асмолов, А.А.Деркач, Д.О.Леонтьєв, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн); гуманістичний підхід до особистості (К. Роджерс, А.Маслоу); психологічні уявлення про гармонійну особистість і

гармонійний розвиток (Л.І.Божович, Б.І.Додонов, О.І.Мотков, Н.І.Козлов, К. Хорні, К.Роджерс); наукові уявлення про розвиток особистості у юнацькому віці (М.Р.Гінзбург, І.В.Дубровіна, Е.Еріксон, І.С.Кон, А.О.Реан, В.В.Рибалка, Д.Й. Фельдштейн та ін.); дослідження в галузі юридичної психології з питань особистісно-професійного розвитку правоохоронців (О.М.Бандурка, Л.М. Балабанова, В.І.Барко, В.Л.Васильєв, О.В.Землянська, В.В.Медведев, О.М. Столяренко, С.І.Яковенко та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що сформульовано низку нових положень і висновків, окремі положення уточнено й доповнено, а саме:

вперше:

- визначено психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України, якими стали мотивація до гармонійного особистісного розвитку, суб'єктність особистості, рефлексивність особистості курсанта;

- виявлено психологічні складові гармонійної особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України, а саме: професійна самовизначеність; здоровий спосіб життя; розвинений соціальний інтелект, мотивація саморозвитку та особистісного зростання.

удосконалено:

- наукові уявлення про динаміку особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України у процесі професіоналізації;

дістали подальшого розвитку:

- психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України та його психологічного супроводження.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та впровадженні практичних рекомендацій з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України. Результати дослідження впроваджено за напрямками:

- *психологічного супроводження навчально-виховного процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ.* У діяльності відділення психологічного забезпечення використовуються практичні рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України (акт впровадження від 27.06.2014);

- *у навчально-виховний процес Національної академії внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Психологія», «Вікова психологія», «Юридична психологія», «Професійно-психологічна підготовка», «Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів» та «Конфліктологія»* (акт впровадження від 25.06.2014);

- *у навчально-виховний процес Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Теорії особистості», «Юридична психологія», «Психологія професійної діяльності», «Професійно-психологічна підготовка працівників органів внутрішніх справ», «Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної міліції» та*

«Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів + М. Конфліктологія» (акт впровадження від 14.05.2014).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті [3] автором здійснено психологічний аналіз проявів кризи професійного вибору курсантів, у науковій статті [6] проведено узагальнення та змістовний аналіз психологічних умов гармонізації особистісного розвитку курсантів, у тезах доповіді [9] автором охарактеризовано стадії професійного розвитку особистості курсантів ВНЗ МВС України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на 8 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції «Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії» (Харків, 2012), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професійне становлення особистості» (Одеса, 2013), науково-практичній конференції «Бочаровські читання» (Харків, 2013), науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2013, 2014); Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Личность и ее жизненный мир» (Омск, 2014), II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юридичної психології» (Київ, 2014), міжнародній науково-практичній конференції «Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця» (Харків, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 14 публікаціях, 6 з яких – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук (4 – у виданнях, затверджених ДАК МОН України; 2 – у закордонних виданнях); 8 – тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного, загальних висновків, 4 додатків, списку використаних джерел (220 найменувань, з них 12 – іноземною мовою). Загальний обсяг роботи – 224 сторінки, з них 183 сторінки основної частини. Текст дисертації містить 27 таблиць, 7 рисунків, що займають 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено суть проблеми та стан її вивчення, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічну основу, розкрито новизну, практичне значення дисертаційного дослідження, наведено дані про апробацію роботи, її структуру й обсяг.

У **першому розділі «Проблема особистісного розвитку правоохоронця у психологічній науці»** проаналізовано основні підходи науковців до проблеми особистості та гармонійної особистості, розкрито поняття особистісного розвитку, визначено сутність гармонійного та дисгармонійного розвитку особистості, окреслено основні підходи в юридичній психології до вивчення особистості правоохоронця, здійснено аналіз психологічних досліджень особистісного та професійного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України.

На підставі аналізу наукових джерел визначено, що існують різні погляди на поняття «особистісний розвиток». Деякими авторами особистісний розвиток розглядається як процес кількісних, якісних і структурних перетворень особистості; інші вказують тільки на якісні зміни. Іноді особистісний розвиток ототожнюється з особистісним зростанням; інші науковці принципово розводять ці поняття (С.Л.Братченко, Н.І.Козлов). Немає єдності поглядів щодо психологічної сутності особистісного розвитку: мова йде про досягнення особистісної зрілості (Ю.З.Гільбух, Л.В.Потапчук, О.С.Штепа), особистісної реалізованості (А.М.Большакова), відчуття ідентичності (Е.Еріксон), самоактуалізацію (А.Маслоу, К.Роджерс), розвиток психологічних якостей (Г. Олпорт), гармонійність особистості (О.І.Мотков).

Гармонійний розвиток особистості у психологічній науці частіше за все визначається через дефініції «збалансований», «узгоджений» і розуміється у наступних аспектах: як збалансований розвиток основних сфер особистості (М. Й.Варій, І.Л.Єфімов); як вищий рівень інтегрованості особистості (А.А.Мілтс, Л.М.Мітіна); як узгодженість внутрішньої структури особистості (Б.І.Додонов, Л.І.Божович). На думку М.Й.Варія, суб'єктивно гармонія переживається як стан духовного, соціального та вітального благополуччя.

Про дисгармонійний розвиток особистості говорять, коли певні риси характеру занадто посилені, що призводить до вибіркової уразливості окремих психогенних впливів (акцентуації характеру) або коли наслідком дисгармонії стає соціально-психологічна дезадаптація людини (розлади особистості); про дисгармонійність також свідчить наявність у людини виражених внутрішньоособистісних конфліктів, різноспрямованих мотиваційних тенденцій (О.І.Захаров, Л.С.Співаковська, А.Є.Личко, В.В.Лебединський, А.С. Максимова, К.Хорні). У той же час, більшість науковців єдині у думці, що як розвиток особистості, так і його гармонізація проходять через певні протиріччя, неузгодженість, нормативні кризи, які є його рушійними силами (Л.С. Виготський, О.М.Леонтьєв, А.А.Мілтс, О.І.Мотков, С.Л.Рубінштейн).

Виділено два основних напрямки наукових досліджень в галузі проблеми особистості та особистісного розвитку працівника ОВС. Перший пов'язаний з проблемами професійно-психологічного відбору працівників ОВС, визначенням вимог, що пред'являє професія до особистості, методичним забезпеченням цього процесу (В.І.Барко, С.П.Бочарова, В.Л.Васильєв, І.Ф. Головіна, С.І.Корсун, А.В.Москаленко, О.М.Столяренко). Другий напрямок представлений роботами з тематики професіогенезу особистості, в межах якого розглядаються питання як нормативного професійного розвитку особистості працівників ОВС і досягнення ними «акме» (О.М.Бандурка, Л.М.Балабанова, І. В.Жданова, Н.Е.Мілорадова, В.Л.Погрібна, Г.В.Попова, О.М.Цильмак, С.І. Яковенко), так і викривленого професійного розвитку особистості, її професійної деформації (Ю.В.Александров, І.О.Віденєєв, І.В.Клименко, С.О. Ларіонов, П.В.Макаренко, В.С.Медведев, О.В.Тімченко та ін.).

Особистісний розвиток курсанта в умовах навчання у ВНЗ МВС України відбувається у специфічній «соціальній ситуації розвитку», яка пов'язана не лише із придбанням загальних і спеціальних професійних знань і умінь, а і з

формуванням особистісних якостей, необхідних для ефективного виконання завдань службової діяльності. Серед специфічних для ВНЗ МВС особливостей науковці найчастіше виділяють жорстку регламентацію розпорядку дня; сполучення навчання курсантів із виконанням службових обов'язків; підпорядкування і субординацію; перевагу групових видів діяльності та ін. Майже всі автори, доказуючи наявність певних психологічних особливостей і труднощів особистісно-професійного розвитку курсантів (Л.М.Балабанова, А.М.Большакова, О.О.Євдокимова, І.В.Жданова, Л.М.Захаренко, О.В.Землянська, Н.Е.Мілорадова, Л.І.Мороз, Н.М.Теслик, С.І.Яковенко та ін.) вказують на необхідність цілеспрямованого впливу на цей процес («оптимізацію», «підвищення ефективності», «психологічну підтримку», «профілактику негативних явищ» такого розвитку). Однак, практично відсутні праці, у яких би предметом дослідження стала гармонізація особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України, її психологічні умови.

Узагальнюючи наукові доробки з проблеми гармонізації, констатовано, що метою гармонізації особистісного розвитку є гармонійність особистості, а саму гармонізацію можна розглядати і як процес, і як метод досягнення гармонії (Т.Ф. Єфремов, Г.К.Зелинська, І.Г.Іванова). У нашому дослідженні під гармонізацією ми розуміємо збалансований, комплексний вплив на особистість людини, спрямований на розвиток гармонійної особистості. А психологічні умови гармонізації – це такі внутрішні умови, що актуалізують процес розвитку і саморозвитку особистості, наслідком чого стає її гармонійність.

У другому розділі «Динаміка особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України у процесі професіоналізації» описано етапи, обґрунтовано вибір методів емпіричного дослідження, дана характеристика груп досліджуваних, представлено основні результати емпіричного дослідження динаміки особистісного розвитку курсантів.

Групи досліджуваних були сформовані за роком навчання курсантів: *1 група* – 55 курсантів-першокурсників (26 дівчат та 29 юнаків); *2 група* – 48 курсантів другого курсу (25 дівчат та 23 юнаки); *3 група* – 52 курсанти третього курсу (25 дівчат та 27 юнаків); *4 група* – 53 курсанти четвертого курсу (25 дівчат та 28 юнаків). Вік досліджуваних (від 17 до 25 років) відповідає юнацькому віку згідно загальноприйнятим періодизаціям психічного розвитку (І.С.Кон, В.С.Мухіна, В.Ф. Моргун, Ю.З. Гінзбург та ін.).

Підбір психодіагностичних методик дослідження проводився на підставі узагальнення психологічних підходів до структури особистості, її гармонії, які було доповнено отриманими за допомогою експертного опитування даними щодо ознак гармонійності особистості курсанта ВНЗ МВС України (табл. 1). Експертами виступили 40 працівників з досвідом роботи в ОВС більше 5 років, з них 10 психологів служб психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України, 10 осіб – доктори та кандидати психологічних наук, професори і доценти кафедр ВНЗ МВС України, 10 осіб – представники керівництва ВНЗ МВС України (начальники факультетів, інститутів) та 10 начальників курсів ВНЗ МВС України.

Таблиця 1

**Психологічні складові гармонійної особистості курсанта ВНЗ МВС
України (за даними експертної оцінки, у % від кількості згадувань)**

Складові гармонійної особистості	Психологічний зміст складової	%
Професійна самовизначеність	Професійна спрямованість особистості, професійне зростання, адекватна професійна мотивація, захопленість професією, позитивний імідж правоохоронця	90,0
Здоровий спосіб життя	Мотивація на здоровий спосіб життя, ставлення до здоров'я як найважливішої цінності	82,5
Соціальний інтелект	Вміння будувати відносини з людьми, розуміти їх, ефективно взаємодіяти. Комунікативні якості особистості.	77,5
Особистісне зростання	Прагнення до особистісного та духовного росту, до самореалізації	72,5

Аналіз динаміки розвитку *мотиваційно-потребової сфери особистості* курсантів проводився шляхом дослідження професійної мотивації курсантів, мотивації до здорового способу життя, до особистісного зростання (самоактуалізації), а також ступеня задоволеності основних потреб курсантів.

Динаміка професійно-навчальної мотивації курсантів представлена у табл. 2. У першокурсників переважає зовнішня негативна мотивація (50%), яка пов'язана з уникненням неприємностей, проблем, критики. У курсантів другого-третього курсів домінуючою є внутрішня позитивна мотивація (42,9% і 43,7%), спрямована на отримання задоволення від навчання, служби, самореалізацію. А професійна мотивація четвертокурсників є змішаною і характеризується поєднанням позитивної мотивації самореалізації в обраній діяльності, зниженням задоволеності від неї, актуалізацією мотивів уникнення неприємностей і проблем (зовнішня негативна мотивація), пов'язаних з несенням служби і навчанням (по 30,0% кожний вид).

Таблиця 2

Домінуючі види професійно-навчальної мотивації курсантів (%)

Види мотивації	1 курс <i>n</i> =55	2 курс <i>n</i> =48	3 курс <i>n</i> =52	4 курс <i>n</i> =53	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{1,4}$	$P_{2,3}$	$P_{2,4}$	$P_{3,4}$
Внутрішня мотивація	13,3	42,9	43,7	30,0	0,01	0,01	0,05	-	-	-
Зовнішня позитивна мотивація	30,0	32,2	28,1	30,0	-	-	-	-	-	-
Зовнішня негативна мотивація	50,0	17,8	15,6	30,0	0,01	0,01	-	-	0,05	0,05
Інші випадки	6,7	7,1	12,5	10,0	-	-	-	-	-	-

При дослідженні мотивації до здорового способу життя було встановлено зниження значущості цінності «здоров'я» у четвертокурсників порівняно з курсантами другого і третього курсів (5,2; 6,0; 5,9; 4,9; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). Здоров'я вважається чинником успіху в житті, насамперед, першокурсниками (6,5; 5,0; 5,3; 5,9; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$) і четвертокурсниками. Причинами недостатнього піклування курсантів про здоров'я стали відсутність такої необхідності, часу, умов, наявність більш важливих справ (в усіх випадках

значущість цих причин знижується у процесі навчання). Отже, при високій оцінці курсантами здоров'я в ієрархії цінностей спостерігається недостатнє піклування про нього (перші три курси); при оцінці здоров'я в якості важливого чиннику успіху в житті спостерігається недооцінка його як термінальної цінності (четвертий курс). Тобто, є певна дисгармонія у ставленні до здоров'я, мотивації до здорового способу життя курсантів всіх навчальних курсів.

Динаміка самоактуалізації курсантів майже за всіма блоками (цінностей, почуттів, самосприйняття, концепції людини, відношення до пізнання) є різноспрямованою, дисгармонійною. При позитивній динаміці однієї складової блоку спостерігається негативна динаміка другої складової. Зокрема, рівень пізнавальних потреб є більш високим у четвертокурсників на відміну від курсантів першого курсу (47,0 і 54,9, $p_{1,4} \leq 0,05$), хоча рівень креативності, яка також входить до блоку відношення до пізнання, суттєво знижується у процесі навчання у ВНЗ, починаючи з другого курсу (51,8 і 45,2; 44,0; 44,7; $p_{1,2} \leq 0,05$ $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$). Аналогічна динаміка зниження реєструється стосовно уявлень про природу людини (49,4; 43,6; 43,5; 41,4; $p_{1,2} \leq 0,05$ $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$). А вираженість синергії, тобто здатності до цілісного сприйняття світу і людей, стає більш високою на четвертому курсі (42,8 і 50,6; $p_{1,4} \leq 0,05$). Першокурсникам більш притаманні цінності самоактуалізації (на відміну від друго- та третьокурсників: 50,1 і 44,6; 43,0; $p_{1,2} \leq 0,05$ $p_{1,3} \leq 0,05$), які на четвертому курсі набувають незначного зростання (46,8). Щодо гнучкості поведінки, яка поряд із попередньою шкалою складає блок цінностей, то, навпаки, її більш виявляють курсанти четвертого курсу (49,2 проти 44,7 і 42,1; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$). Сензитивність до себе, усвідомлення курсантами своїх потреб і почуттів підвищується на третьому та четвертому курсах (44,9; 44,6 і 50,5; 54,6; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$), що є позитивним чинником. А здатність курсантів спонтанно і безпосередньо виражати свої почуття, навпаки, знижується від першого курсу к третьому та четвертому (52,7 і 45,9; 42,4; $p_{1,3} \leq 0,05$ $p_{1,4} \leq 0,05$). Тобто, блок почуттів також розвивається із певною дисгармонією: зростання усвідомлення власних почуттів поєднується зі зниженням ступеня їх прояву в поведінці курсантів. Щодо блоку самосприйняття, то також можна побачити різноспрямовані тенденції: позитивну динаміку розвитку самоповаги (47,9; 49,8; 53,2 і 55,3; $p_{1,4} \leq 0,05$) і негативну динаміку самоприйняття (51,7; 48,4; 44,8; 47,7; $p_{1,3} \leq 0,05$).

Результати дослідження динаміки задоволеності основних потреб показали, що матеріальні потреби курсантів третього та четвертого курсів є менш задоволеними, ніж перших двох курсів (15,3; 17,5; 21,3; 22,4; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$). Показник потреби у безпеці (забезпеченні свого майбутнього, зміцненні свого положення, уникненні неприємностей) є вищим у четвертокурсників порівняно з іншими курсантами (16,4; 16,8; 15,2; 23,4; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). І навпаки, соціальні потреби є більш незадоволеними у курсантів першого-третього курсів (22,7; 24,0; 23,9; 15,6; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). А потреба у визнанні є актуальнішою для першокурсників порівняно з курсантами четвертого курсу (24,8; 19,4; $p_{1,4} \leq 0,05$).

Аналіз динаміки розвитку *емоційно-вольової сфери особистості* курсантів проводився шляхом дослідження емоційних станів, стильової саморегуляції, особливостей копінг-поведінки курсантів ВНЗ МВС України.

Встановлено, що динаміка емоційних станів курсантів у процесі їх навчання у ВНЗ характеризується зниженням спокою, розкнутості і задоволеності життям у курсантів першого і четвертого курсів, зростанням активного ставлення до життя четвертокурсників та поступовим ростом емоційної стійкості курсантів від першого курсу к четвертому. Так, менший спокій (і відповідно більшу тривожність) виявляють курсанти першого і четвертого курсів (47,3; 55,2; 59,2; 46,6; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). Так само для першо- і четвертокурсників характерна менша розкнутість, більша напруженість (44,6; 56,8; 59,2; 45,4; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). Відповідно і задоволеність життям є меншою у курсантів першого і четвертого курсів (52,8; 58,9; 61,8; 48,2; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). Ймовірно, це пов'язане зі зміною соціальних статусів: перехід від учня до курсанта у першокурсників, і від курсанта до працівника ОВС у четвертокурсників. А друго- і третьокурсники є емоційно більш благополучними за цими показниками, бо їх становище (продовження навчання, коли все вже знайомо, зрозуміло) є досить стабільним. Виявлено, що набуваючи навчального, професійного і життєвого досвіду курсанти стають емоційно більш стійкими, що є позитивним чинником (45,4; 51,2; 50,4 і 58,7; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$). Для четвертокурсників більш характерним є й активне ставлення до життя (45,4; 45,8; 47,8; 56,9; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$), що є цілком закономірним в умовах близького випуску з ВНЗ.

За результатами дослідження динаміки стильової саморегуляції курсантів можна констатувати певну дисгармонію її розвитку (табл. 3): при збільшенні у процесі навчання здатності до моделювання і програмування, знижується здатність курсантів до планування, цілепокладання; при зростанні самостійності як індивідуально регуляторної властивості знижується гнучкість мислення та поведінки курсантів.

Таблиця 3

Показники стильової саморегуляції курсантів ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)

Стилі саморегуляції	1 курс $n=55$	2 курс $n=48$	3 курс $n=52$	4 курс $n=53$	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{1,4}$	$P_{2,3}$	$P_{2,4}$	$P_{3,4}$
Планування	5,86±2,1	6,18±1,3	5,20±1,5	5,45±1,6	-	-	0,05	-	0,05	-
Моделювання	5,80±1,2	5,56±1,4	6,24±1,8	6,65±1,9	-	-	0,05	0,05	0,05	-
Програмування	5,25±1,3	5,83±1,5	7,08±1,3	7,34±1,3	-	0,05	0,05	0,05	0,05	-
Оцінка результатів	5,76±1,5	6,05±2,1	6,20±2,3	6,14±1,9	-	-	-	-	-	-
Гнучкість	6,07±1,2	6,12±1,4	5,56±1,2	5,22±1,7	-	-	0,05	0,05	0,05	-
Самостійність	5,32±1,6	5,46±1,7	6,35±1,8	6,79±1,8	-	0,05	0,05	0,05	0,05	-

Динаміка репертуару копінг-поведінки курсантів у процесі навчання у ВНЗ характеризується посиленням у курсантів третього та четвертого курсів

стратегій, спрямованих на рішення завдань (51,3; 50,2; 58,6; 62,8; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$) та стратегій уникнення (42,5; 48,3; 51,6; 55,3; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$) і зменшенням копінгів, орієнтованих на власні емоційні переживання (62,2; 53,2; 51,3; 45,3; $p_{1,2} \leq 0,05$; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$). Така динаміка нам здається позитивною з точки зору збереження власного здоров'я курсантів і не дуже оптимальною з точки зору виходу із складних життєвих і професійних ситуацій. Реєструється позитивна динаміка розвитку когнітивних копінг-стратегій, яка проявляється збільшенням у процесі навчання частоти використання продуктивних когнітивних копінгів (14,5%; 14,6%; 26,9%; 30,2%; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$). Щодо емоційних копінгів, то курсанти у рівній мірі використовують продуктивні, непродуктивні і відносно продуктивні стратегії. На поведінковому рівні подолання стресів відбувається курсантами переважно за допомогою відносно продуктивних і непродуктивних копінг-стратегій (незалежно від навчального курсу). Отримані дані свідчать про необхідність цілеспрямованого розвитку у курсантів вміння емоційно опановувати стресові ситуації у навчанні, службі, повсякденному житті та ефективно реалізовувати опанування стресами на поведінковому рівні.

За даними методики Р.Кеттелла були побудовані усереднені *особистісні профілі* курсантів. Встановлено, що у процесі навчання у ВНЗ курсанти стають більш замкнутими (фактор А), стриманими (фактор F), реалістичними, суворими (фактор I), емоційно стабільними (фактор C), сміливими (фактор H), підозрілими (фактор L), практичними (фактор M), спокійними, самовпевненими (фактор O). Нелінійна динаміка характерна для розвитку нонконформності (фактор Q₂) і розслабленості (фактор Q₄), які є більш притаманними курсантам другого і третього курсів, і менш властивими четвертокурсникам.

Результати дослідження динаміки *особистісної зрілості* курсантів у процесі навчання у ВНЗ представлено в таблиці 4. Реєструється поступове зниження від першого курсу к четвертому частоти низького і задовільного рівнів особистісної зрілості, і збільшення кількості курсантів з високим і дуже високим рівнями особистісної зрілості.

Таблиця 4

Рівні особистісної зрілості курсантів (%)

Рівні особистісної зрілості	1 курс <i>n</i> =55	2 курс <i>n</i> =48	3 курс <i>n</i> =52	4 курс <i>n</i> =53	P _{1,2}	P _{1,3}	P _{1,4}	P _{2,3}	P _{2,4}	P _{3,4}
Низький	14,5	12,5	7,7	3,8	-	-	0,05	-	0,05	-
Задовільний	65,5	56,3	48,0	35,8	-	0,05	0,01	-	0,05	-
Високий	16,4	24,9	30,8	49,0	-	0,05	0,01	-	0,05	-
Дуже високий	3,6	6,2	13,4	11,3	-	0,01	0,05	-	-	-

Щодо структурних компонентів особистісної зрілості, то встановлено більш сильну мотивацію досягнень у четвертокурсників порівняно з курсантами перших трьох курсів (10,7; 10,9; 12,4; 14,9; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4}$

$\leq 0,05$). Почуття громадянського обов'язку також є максимально розвиненим у четвертокурсників (7,8), що відрізняє їх від курсантів першого і другого курсів ($p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$) інтересом до явищ суспільно-політичного життя, розвиненим почуттям професійної відповідальності, патріотизму, колективізму, потребою у спілкуванні. Суттєво змінюється у позитивний бік і життєва установка курсантів (18,2; 20,7; 21,8; 24,6; $p_{1,4} \leq 0,01$; $p_{2,4} \leq 0,05$; $p_{3,4} \leq 0,05$), яка відбиває розуміння відносності усього сущого, переважання інтелекту над почуттями, емоційну урівноваженість, розсудливість. Здатність до психологічної близькості з людьми є однаково розвиненою у курсантів всіх навчальних курсів. Тобто, позитивна динаміка особистісної зрілості курсантів здійснюється за рахунок зростання мотивації досягнення, розвитку почуття громадянського обов'язку і життєвої установки курсантів. Четвертокурсники відрізняються від курсантів першого курсу більш вираженою загальною інтернальністю (4,5; 4,8; 4,7; 5,2; $p_{1,4} \leq 0,05$) та інтернальністю у галузі невдач, професійних, сімейних, міжособистісних відносин. Тобто, у процесі навчання курсанти стають більш відповідальними у різних сферах свого життя. Однак, викликають занепокоєння низькі показники інтернальності курсантів у сфері професійних відносин (3,0-4,0 бали). Можливо, це пов'язано зі специфікою системи МВС, необхідністю підпорядкування керівництву, наказам, коли рішення приймаються кимось, а не самими курсантами.

При дослідженні *гармонійності особистості* курсантів за допомогою анкети було встановлено, що суб'єктивно досліджувані скоріше не вважають себе гармонійною людиною (34,5%; 35,4%; 36,5%; 32,1%). Відповіді «скоріше так» надають 25,4%, 25,0%; 25,0% і 35,8% курсантів. В цілому, гармонійною особистістю (відповіді «так» і «скоріше так») вважають себе 34,5%, 33,3%, 48, 5% і 49,0% курсантів. При визначенні гармонійності особистості за допомогою методики О.Моткова було встановлено (табл. 5), що в групі четвертокурсників реєструються більш високі показники гармонійності порівняно з курсантами першого і другого курсів. Те ж саме можна сказати про життєву самореалізацію і загальну конструктивність особистості курсантів.

Таблиця 5.

Показники гармонійності та конструктивності особистості курсантів ($\bar{x} \pm \delta$)

Складові конструктивності	1 курс $n=55$	2 курс $n=48$	3 курс $n=52$	4 курс $n=53$	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{1,4}$	$P_{2,3}$	$P_{2,4}$	$P_{3,4}$
Життєве самовизначення	3,35 $\pm$ 0,8	2,96 $\pm$ 0,9	2,88 $\pm$ 1,1	3,30 $\pm$ 1,0	0,05	0,05	-	-	0,05	-
Життєва самореалізація	3,06 $\pm$ 1,1	3,14 $\pm$ 1,9	3,36 $\pm$ 1,4	3,45 $\pm$ 0,8	-	-	0,05	-	-	-
Трансформація особистості	3,28 $\pm$ 1,6	3,12 $\pm$ 1,1	3,33 $\pm$ 1,7	3,52 $\pm$ 1,3	-	-	-	-	0,05	-
Гармонійність особистості	3,00 $\pm$ 1,0	2,95 $\pm$ 1,1	3,26 $\pm$ 1,3	3,38 $\pm$ 1,2	-	-	0,05	-	0,05	-
Конструктивність особистості	3,18 $\pm$ 1,3	3,04 $\pm$ 1,8	3,21 $\pm$ 1,4	3,41 $\pm$ 1,9	-	-	0,05	-	0,05	-

Однак, аналіз динаміки реальної гармонізації особистості показав (рис.1), що тільки третина курсантів виявляє трансформацію особистості по типу

«реальної гармонізації». Не дивлячись на визначення позитивної динаміки частоти реальної гармонізації особистості у процесі навчання, статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами не виявлено.

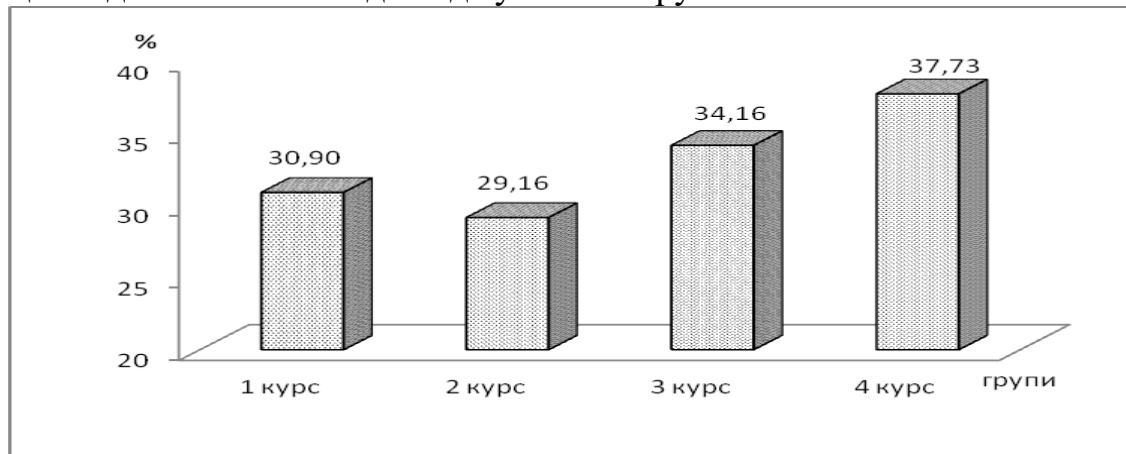

Рис. 1. Частота реальної гармонізації особистості курсантів (у %)

Щодо рівнів гармонійності особистості, то у переважної більшості курсантів (45,5% - 50,0%) реєструється середній рівень, незалежно від року навчання. Відзначається тенденція до позитивної динаміки частоти високого рівня гармонійності (21,81%; 27,08%; 30,76%; 32,07%). Псевдовисокий рівень є практично не характерним для курсантів (3%-5%). А низький рівень гармонійності зустрічається вірогідно рідше у четвертій групі порівняно з першою (27,27% і 13,21%; $p_{1,4} \leq 0,05$) при поступовому зниженні його частоти у курсантів другого і третього курсів (20,83%; 15,38%).

Дослідження динаміки мотивації до гармонійного розвитку курсантів на різних рівнях її реалізації (бажань, потреб, віри) проводилося за допомогою анкети. Результати показали зростання кількості бажань («хочу») курсантів бути гармонійною особистістю від 3,2 на першому курсі і 3,0 на другому до 4,6 і 5,2 на третьому і четвертому ($p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$). Щодо мотивації на рівні «потрібно», то дана мотивація також є більш розвиненою у курсантів третього та четвертого курсів (2,2; 2,3; 3,8; 4,1; $p_{1,3} \leq 0,05$; $p_{2,3} \leq 0,05$; $p_{1,4} \leq 0,05$; $p_{2,4} \leq 0,05$). Мотивація на рівні «вірю» є однаковою в усіх досліджуваних групах.

Отже, отримані результати свідчать про необхідність гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС, що потребує визначення психологічних умов такої гармонізації.

У третьому розділі «Гармонізація особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України та її психологічні умови» представлено результати дослідження психологічних умов гармонізації особистісного розвитку курсантів, наведено розроблені на підставі отриманих даних рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС.

Для визначення психологічних умов гармонізації нами було проведено дві статистичні процедури: перша – це кореляційний аналіз всіх показників особистості, описаних у другому розділі, з показником гармонійності особистості, отриманим за допомогою методики О.І.Моткова. Друга процедура – це факторний аналіз тих показників особистості, за якими виявлено значущі

позитивні кореляційні зв'язки. У результаті було виділено три фактори з максимальною статистичною значущістю: мотивація до гармонійного розвитку (інформативність 20,32%), суб'єктність особистості (інформативність 18,21%) і рефлексивність особистості (інформативність 14,36%).

Фактор *«мотивація до гармонійного розвитку»* складався з наступних особливостей особистості: наявність достатньої кількості бажань (причин типу *«хочу»*) бути гармонійною особистістю (0,898), наявність потреби (причин типу *«потрібно»*) бути гармонійною особистістю (0,766), мотивація до здорового способу життя (0,775), внутрішня позитивна професійна мотивація (0,763), цінність самоактуалізації (0,724), віра у свої можливості стати гармонійною особистістю (0,598), креативність (0,544), мотивація досягнень (0,533), позитивний погляд на природу людини (0,518).

До фактора *«суб'єктність»* увійшли такі параметри особистості: загальна інтернальність (0,922), інтернальність у галузі досягнень (0,751) і здоров'я (0,678), активність (0,854), планування (0,829), гнучкість (0,710), самостійність (0,676), у тому числі фактор Q₂+ (0,522), продуктивні копінг-стратегії (0,835), копінг, орієнтований на вирішення завдань (0,667), фактор I твердість (0,627), фактор G+ свідомість (0,623), фактор Q₃+ самоконтроль, сильна воля (0,589).

Фактор, який ми назвали *«рефлексивність»*, включає наступні особистісні якості: сенситивність до себе, саморозуміння (0,722), аутосимпатія (0,710), позитивне самовідношення (0,683), емоційна урівноваженість, розсудливість (0,635), здатність до психологічної близькості з іншими людьми (0,618), контактність (0,607), інтернальність у галузі міжособистісних відносин (0,576), витонченість, прозорливість – фактор N+ (0,535).

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що вірогідність гармонійного розвитку особистості курсанта підвищується за наявності в структурі його особистості вищевказаних психологічних характеристик. Тобто, можна констатувати, що мотивація до гармонійного розвитку, суб'єктність особистості та рефлексивність особистості є психологічними умовами гармонізації особистісного розвитку курсантів відомчих вищих навчальних закладів МВС (рис. 2). Важливим є те, що ці системні психологічні характеристики особистості є ключовими для переходу від розвитку до саморозвитку особистості, від детермінації до самодетермінації.

На підставі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України. Доведено, що гармонізація є збалансованим, комплексним психолого-педагогічним впливом на особистість курсанта ВНЗ МВС і повинна відбуватися на різних ланках навчально-виховного процесу: при викладанні навчальних дисциплін, самопідготовці курсантів, у межах кураторства та виховного впливу з боку курсової ланки, психологічного супроводу навчально-виховного процесу та ін.

***Психологічні умови гармонізації особистісного
розвитку
курсанта ВНЗ МВС***

1. мотивація до гармонійного особистісного розвитку,
2. суб'єктність особистості курсанта,
3. рефлексивність особистості курсанта.

Рис. 2. Психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта ІВНЗ МВС України

Визначено та охарактеризовано основні напрями, завдання та засоби гармонізації особистісного розвитку курсантів Основним завданням гармонізації у межах мотиваційного напрямку повинна стати актуалізація у курсантів мотивації до гармонійного розвитку, яка включає в себе мотивацію на здоровий спосіб життя, внутрішню професійну мотивацію, мотивацію до особистісного та духовного росту, самореалізації, до побудови гармонійних міжособистісних відносин з людьми. Суб'єктно-діяльнісний напрям гармонізації передбачає актуалізацію у курсантів активності, ініціативності, відповідальності, сприяння переходу від ситуації розвитку до саморозвитку; переносу знань про гармонійний розвиток у конкретні практичні дії. Актуалізація рефлексивності як психологічної умови гармонізації (рефлексивний напрям) припускає розвиток у курсантів позитивної Я-концепції, саморозуміння, самоприйняття, соціально-психологічних механізмів розуміння інших людей. Для кожного з напрямів гармонізації особистісного розвитку курсанта ВНЗ МВС окреслено адекватні та ефективні методи і засоби психолого-педагогічного впливу.

Перспективою подальшої роботи є дослідження психологічних механізмів гармонізації особистісного розвитку курсанта, розробка комплексної програми та критеріїв оцінки ефективності гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України.

ВИСНОВКИ

Реалізація поставленої мети та виконання завдань дослідження дало можливість одержати теоретичні та емпіричні результати, аналіз яких дозволяє зробити наступні висновки:

1. Гармонійний розвиток особистості у психологічній науці частіше за все визначається через дефініції «збалансований», «узгоджений» і розуміється у декількох аспектах: як збалансований розвиток основних сфер особистості; як вищий рівень інтегрованості особистості; як узгодженість внутрішньої структури особистості (напр., домінуючої спрямованості особистості з іншими властивостями, свідомості з несвідомими психічними процесами).

Особистісний розвиток курсанта ВНЗ МВС України тісно пов'язаний із професійним зростанням, відбувається в особливій «соціальній ситуації розвитку» (поєднанні навчально-професійної і службової діяльності), має свої

специфічні особливості та труднощі і потребує гармонізації.

Гармонізація особистісного розвитку курсанта ВНЗ МВС України - це збалансований комплексний психолого-педагогічний вплив на особистість курсанта, спрямований на розвиток гармонійної особистості. Психологічні умови гармонізації – це такі внутрішні умови, що актуалізують процес розвитку і саморозвитку особистості, наслідком чого стає її гармонійність.

2. На підставі експертної оцінки визначено психологічні складові гармонійної особистості курсанта ВНЗ МВС України, якими стали: професійна самовизначеність (професійна спрямованість, професійне зростання, внутрішня професійна мотивація, захопленість професією, позитивний імідж правоохоронця); здоровий спосіб життя (мотивація на здоровий спосіб життя, ставлення до здоров'я як найважливішої цінності); розвинений соціальний інтелект (вміння будувати відносини з людьми, розуміти їх, ефективно взаємодіяти); мотивація саморозвитку та особистісного зростання (прагнення до особистісного та духовного росту, до самореалізації).

3. Виявлено динаміку розвитку мотиваційно-потребової, емоційно-вольової сфер особистості курсантів, їх особистісних якостей та особистісної зрілості; визначено гармонійність особистості та особистісного розвитку курсантів у ВНЗ МВС України.

Реєструється певна дисгармонія розвитку мотиваційно-потребової сфери особистості, яка проявляється як у мотивації до здорового способу життя, так і у професійно-навчальній мотивації та самоактуалізації курсантів. Зокрема, при достатньо високій значущості здоров'я в ієрархії цінностей, мотиваційна його функція залишається не достатньо розвиненою на всіх навчальних курсах. Четвертокурсники, вважаючи здоров'я не дуже важливою цінністю, оцінюють його як важливий чинник успіху в житті. Визначена позитивна динаміка домінуючої професійно-навчальної мотивації при переході від першого курсу до другого і третього (зміна зовнішньої негативної мотивації на внутрішню) і перехід до суперечливої, змішаної мотивації у четвертокурсників (поєднання внутрішньої, зовнішньої негативної і зовнішньої позитивної мотивації). Динаміка мотивації до самоактуалізації курсантів майже за всіма блоками (цінностей, почуттів, самосприйняття, концепції людини, відношення до пізнання) є різноспрямованою і дисгармонійною: при позитивній динаміці однієї складової блоку спостерігається негативна динаміка другої складової.

Емоційні стани курсантів першого та четвертого курсів характеризуються тривожністю, психічною напругою, недостатньою задоволеністю життям. Реєструється зростання активного ставлення до життя у четвертокурсників та поступовий ріст емоційної стійкості курсантів від першого курсу к четвертому. Динаміка стильової саморегуляції також характеризується певною дисгармонією: при збільшенні у процесі навчання здатності до моделювання і програмування, знижується здатність курсантів до планування і цілепокладання; при зростанні самостійності знижується гнучкість мислення та поведінки курсантів. У процесі навчання у ВНЗ курсанти стають більш ефективними в опануванні стресовими ситуаціями, що проявляється збільшенням частоти використання копінг-стратегій, спрямованих на рішення завдань та уникнення,

і зменшенням копінгів, орієнтованих на власні емоційні переживання. Реєструється відносно позитивна динаміка розвитку когнітивних копінг-стратегій і відсутність позитивної динаміки розвитку емоційних і поведінкових копінгів.

Динаміка особистісних якостей курсантів характеризується, з одного боку, розвитком професійно важливих якостей (стриманість, твердість характеру, емоційна стабільність, сміливість, практичність, спокійна самовпевненість), а з іншого боку, розвитком якостей, які певною мірою можуть заважати як у професійній діяльності, так і у житті (замкнутість, підозрілість, внутрішня напруженість).

Відзначається позитивна динаміка розвитку особистісної зрілості курсантів у ВНЗ, яка здійснюється за рахунок посилення мотивації досягнення, розвитку почуття громадянського обов'язку і життєвої установки курсантів, переорієнтації на інтернальний локус контролю. Однак, у галузі професійних відносин курсанти схильні перекладати відповідальність на зовнішні чинники.

Констатується слабо виражена позитивна динаміка розвитку гармонійності особистості курсантів. При зростанні у процесі навчання мотивації до гармонійного розвитку, рівень гармонійності особистості переважної більшості курсантів залишається на середньому рівні.

Результати дослідження динаміки особистісного розвитку курсанта у ВНЗ МВС України свідчать про необхідність гармонізації особистісного розвитку, що потребує визначення її психологічних умов.

4. За допомогою кореляційного і факторного аналізу виділено психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсантів (мотивація до гармонійного розвитку, суб'єктність особистості, рефлексивність особистості) та визначено їх психологічний зміст. Мотивація до гармонійного розвитку складається із наявності достатньої кількості бажань, потреб і віри бути гармонійною особистістю, мотивації до здорового способу життя, внутрішньої професійної мотивації, цінності самоактуалізації, креативності, мотивації досягнень, позитивного погляду на природу людини. Суб'єктність відбиває наявність у структурі особистості інтернальності, активності, розвинутого планування, самостійності, гнучкості, самоконтролю, твердості характеру, свідомості, вміння продуктивно долати стресові ситуації. Рефлексивність включає в себе сенситивність до власного «Я», саморозуміння, аутосимпатію, позитивне самовідношення, емоційну урівноваженість, розсудливість, здатність до психологічної близькості з людьми, контактність, інтернальність у галузі міжособистісних відносин, прозорливість.

5. На підставі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України, сутність яких полягає в актуалізації психологічних умов для їх гармонійного розвитку. Доведено, що гармонізація є збалансованим комплексним психолого-педагогічним впливом на особистість курсанта ВНЗ МВС і повинна відбуватися на різних ланках навчально-виховного процесу: при викладанні навчальних дисциплін, самопідготовці курсантів, у межах кураторства та виховного впливу з боку офіцерів курсової ланки, психологічного супроводу навчально-

виховного процесу та ін. Визначено та охарактеризовано основні напрями (мотиваційний, суб'єктно-діяльнісний і рефлексивний), завдання та психологічні засоби гармонізації особистісного розвитку курсантів, реалізація яких повинна відбуватися, насамперед, у сферах професійного самовизначення, міжособистісної взаємодії та відносин, особистісного і духовного зростання, зміцнення фізичного, психічного, психологічного і соціального здоров'я курсантів ВНЗ МВС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

наукові праці, опубліковані у фахових виданнях:

1. Ластовець І.В. Психологічні складові гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В.Ластовець // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія Психологія. – № 1032. – Харків, ХНУ, 2012. – С.17-19.
2. Ластовець І.В. Динаміка професійної мотивації курсантів в процесі їх навчання у вищих навчальних закладах МВС України / І.В.Ластовець // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія Психологія. – № 1095. – Харків, ХНУ, 2014. – С.109-112.
3. Ластовець І.В. Психологічні прояви кризи професійного становлення особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В.Ластовець, І.В. Жданова // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.14. Частина 4. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – С.87-92.
4. Ластовець І.В. Психологічні чинники, що перешкоджають гармонійному розвитку особистості курсанта ВНЗ України / І.В.Ластовець // Вісник національної академії оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НАОУ, 2014. – Вип. 3 (40). – С. 248- 254.
5. Ластовець І.В. Субъектность как психологическое условие гармонизации личностного развития курсантов МВД / И.В.Ластовець // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, 2014. – №6(65). – Часть II. – С.182-185.
6. Ластовець І.В. Особенности личностного развития курсантов МВД и психологические условия его гармонизации / И.В.Ластовець, И.В. Жданова // Психопедагогика в правоохранительных органах : научно-практический журнал. – Омск : Омская академия МВД России, 2014. – №3 (58). – С.20-22.

наукові праці апробаційного характеру:

7. Ластовець І.В. Основні напрямки психологічного супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах МВС України / І.В. Ластовець // Актуальні напрями сучасної практичної психології і психотерапії: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 1 грудня 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.- наук ін-т права та масових комунікацій. – Харків: ХНУВС, 2012. – С. 58-61.

8. Ластовець І.В. До проблеми особистісної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України / І.В.Ластовець // Професійне становлення особистості: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції 15 лютого 2013 р., м.Одеса. – Одеса: ОДУВС, 2013. – С.94 -94.

9. Ластовець І.В. Психологічні аспекти професійного розвитку особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В.Ластовець, І.В.Жданова // Матеріали науково-практичної конференції «Бочаровські читання» (29 березня 2013 р.). – Харків, ХНУВС, 2013. – С.104-106.

10. Ластовець І.В. Мотивація на здоровий спосіб життя курсантів вищих навчальних закладів МВС України / І.В.Ластовець // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 травня 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2013. – С. 76-79.

11. Ластовець І.В. Особенности становления личностной зрелости курсантов высших учебных заведений МВД Украины / І.В.Ластовець // Личность и ее жизненный мир : Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 20-летию факультета психологии ОмГУ им.Ф.М.Достоевского (Омск, 3-4 октября 2013 г.) / под ред. Л.И.Дементий. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2013. – С.427-432.

12. Ластовець І.В. Психологічні ознаки гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В.Ластовець // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 берез. 2014 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ – Харків, ХНУВС, 2014. – С. 71-73.

13. Ластовець І.В. Психологічні аспекти формування гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України / І.В.Ластовець // Актуальні проблеми юридичної психології [Текст] : тези доп. наук.-практич. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.) / [ред. кол. : В.В.Черней, М.В.Костицький, О.І.Кудерміна та ін .] – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С.52-56. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/zbir-akt-pr-urud-psix2.pdf>

14. Ластовець І.В. Гармонізація особистісного розвитку курсанта як психологічна проблема / І.В.Ластовець // Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця : зб. наук. статей, матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 черв. 2014 р. / Харк. нац. екон. ун-т. – Харків: ХНЕУ, ХОГОКЗ, 2014. – С.187 - 190.

АНОТАЦІЯ

Ластовець І.В. Психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук по спеціальності 19.00.06 – «Юридична психологія». – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних умов гармонізації особистісного розвитку курсанта ВНЗ МВС України. На підставі аналізу наукової психологічної літератури розкрито поняття «особистісний розвиток», «гармонійний розвиток», «гармонізація», визначено основні підходи в юридичній психології до проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього правоохоронця. За допомогою експертного опитування працівників з досвідом роботи в ОВС виявлено психологічні складові гармонійної особистості курсанта ВНЗ МВС: а саме: професійна самовизначеність; здоровий спосіб життя; розвинений соціальний інтелект, мотивація саморозвитку та особистісного зростання.

Представлено результати дослідження динаміки особистісного розвитку курсантів у процесі навчання у ВНЗ, виділено особистісні характеристики, які пов'язані з показником гармонійності особистості. На підставі їх факторизації визначено та обґрунтовано психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта МВС, якими стали мотивація до гармонійного розвитку, суб'єктність особистості, рефлексивність особистості курсанта. Розроблено практичні рекомендації з гармонізації особистісного розвитку курсантів ВНЗ МВС України.

Ключові слова: особистісний розвиток, психологічні умови гармонізації, гармонійна особистість, курсант вищого навчального закладу, майбутній правоохоронець.

АННОТАЦИЯ

Ластовец И.В. Психологические условия гармонизации личностного развития курсанта высшего учебного заведения МВД Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – «Юридическая психология». – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2014.

Диссертация посвящена изучению психологических условий гармонизации личностного развития курсанта высшего учебного заведения МВД Украины. Проанализированы основные подходы ученых к проблеме личности и гармоничной личности, раскрыты понятия личностного развития, гармонизации, определена сущность гармоничного и дисгармоничного развития личности, очерчены основные подходы в юридической психологии к изучению личности правоохранителя, осуществлен анализ психологических исследований личностного и профессионального развития курсанта высшего учебного заведения МВД Украины.

С помощью экспертного опроса опытных работников ОВД определены психологические составляющие гармоничной личности курсанта высшего учебного заведения МВД Украины, в частности: профессиональная самоопределенность (профессиональная направленность, профессиональный рост, внутренняя профессиональная мотивация, увлеченность профессией, позитивный имидж правоохранителя); здоровый образ жизни (мотивация к здоровому образу жизни, отношение к здоровью как важнейшей ценности);

развитый социальный интеллект (умение строить отношения с людьми, понимать их, эффективно взаимодействовать); мотивация саморазвития и личностного роста (стремление к личностному и духовному росту, к самореализации).

Представлены результаты исследования динамики личностного развития курсантов в процессе учебы в ведомственном ВУЗе. Наряду с положительной динамикой (развитие личностной зрелости, формирование профессионально важных качеств и др.) выявлена определенная дисгармония развития мотивационно-потребностной сферы личности курсанта, его эмоционально-волевой сферы, личностных качеств. Определены показатели гармоничности личности и личностного развития курсантов как на основании их самооценки, так и с помощью специального методического инструментария. Обоснована необходимость гармонизации личностного развития курсантов высшего учебного заведения МВД Украины.

С помощью корреляционного и факторного анализа выделены психологические условия гармонизации личностного развития курсантов ВУЗ МВД (мотивация к гармоничному развитию, субъектность личности, рефлексивность личности) и определено их психологическое содержание. Мотивация к гармоничному развитию состоит из наличия достаточного количества причин быть гармоничной личностью, мотивации к здоровому образу жизни, внутренней профессиональной мотивации, ценности самоактуализации, креативности, мотивации достижений, позитивного взгляда на природу человека. Субъектность отражает наличие в структуре личности интернальности, активности, развитого планирования, самостоятельности, гибкости, самоконтроля, твердости характера, осознанности, умения преодолевать стрессовые ситуации. Рефлексивность включает в себя сенситивность к собственному «Я», самопонимание, аутосимпатию, позитивное самоотношение, эмоциональную уравновешенность, рассудительность, способность к психологической близости с людьми.

На основании полученных результатов разработаны практические рекомендации по гармонизации личностного развития курсантов ВУЗа МВД Украины, сущность которых заключается в актуализации психологических условий для гармонизации развития. Доказано, что гармонизация является сбалансированным комплексным психолого-педагогическим влиянием на личность курсанта ВУЗа МВД и должна происходить на разных звеньях учебно-воспитательного процесса: при преподавании учебных дисциплин, самоподготовке курсантов, в рамках кураторства и воспитательного влияния со стороны офицеров курсового звена, психологического сопровождения учебно-воспитательного процесса и др.

Определены и охарактеризованы основные направления (мотивационный, субъектно-деятельностный и рефлексивный), задачи и психологические средства гармонизации личностного развития курсантов ВУЗа МВД Украины. Их реализацию целесообразно осуществлять в сферах профессионального самоопределения, межличностного взаимодействия и отношений, личностного и духовного роста, укрепления физического, психического, психологического и

социального здоровья курсантов ВУЗа МВД Украины.

Ключевые слова: личностное развитие, психологические условия гармонизации, гармоничная личность, курсант высшего учебного заведения, будущий правоохранитель.

SUMMARY

Lastovets I.V. Psychological conditions of personal development harmonization in cadets of MIA of Ukraine. - Manuscript.

Candidate thesis in psychological sciences, specializing in 19.00.06 – «Legal Psychology». - Kharkiv National University of Internal Affairs. - Kharkiv, 2014.

Thesis is devoted to the study of psychological conditions of personal development harmonization in cadets of higher educational establishment of MIA of Ukraine. The psychological concepts of «personal development», «harmonious development», «harmonization» are revealed, based on the analysis of the scientific literature. The main approaches in legal psychology to problems of personal and professional development of future law enforcement officers are determined. The psychological components of harmonious personality of cadets of higher educational establishment of MIA of Ukraine are revealed with the help of the expert poll of experienced employees in the police, namely: professional self-determinacy; healthy lifestyle; developed social intelligence, self-motivation and personal growth.

The results of the study of the dynamics of personal development of cadets in the learning process in higher educational establishment are represented; personal characteristics are selected that are associated with the index of the harmonious individual. The psychological conditions of personal development harmonization of cadets of the MIA are defined and substantiated based on their factorization, which are the motivation for the harmonious development, the individual's subjectivity, the reflexivity of the cadet's personality. Practical recommendations for the harmonization of the personal development of cadets of the MIA of Ukraine are elaborated.

Keywords: personal development, psychological conditions of harmonization, harmonious personality, cadets of higher educational establishment, future law enforcement officers.